

บทที่ ๒

สื่อธรรมชาติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ มุ่งศึกษาสื่อธรรมชาติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท แบ่งการศึกษออกเป็น ๕ ประการ คือ (๑) ความหมายของสื่อธรรมชาติ (๒) ความสำคัญของสื่อธรรมชาติ (๓) ลักษณะของสื่อธรรมชาติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท (๔) ประเภทของสื่อธรรมชาติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท (๕) สรุป ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของสื่อธรรมชาติ

สื่อธรรมชาติ หมายถึง นิยาม ๕ เป็นกฎที่กำหนดรายละเอียดที่แน่นอนในธรรมชาติ คือ อุดุนิยาม (กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับลมฟ้าอากาศ) พืชนิยาม (กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับกรรมพันธุ์ของพืชและสัตว์) จิตตนิยาม (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต) กรรมนิยาม (กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับการกระทำและผลแห่งการกระทำ) ธรรมนิยาม (กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยกันของสิ่งทั้งหลาย)^๑

สื่อธรรมชาติ หมายถึง เกี่ยวกับเรื่องธาตุ ๔ ที่มีการแปรปรวนของธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งประกอบเข้าเป็นร่างกายส่วนใจ (จิต, วิญญาณ) นั้นมีความสำคัญพอกันกับร่างกาย คือ ถ้าร่างกายไม่มีใจ ร่างกายก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ถ้าธาตุต่างๆของร่างกายแปรปรวน ก็จะมีผลกระทบต่อใจเช่นกันและเมื่อเป็นโรคนธาตุต่าง ๆ ค่อยๆ ดับไปทีละอย่าง จนกระทั่งดับหมด ใจไม่สามารถทำให้ร่างกายเคลื่อนไหวตามความปรารถนา ชีวิตก็เป็นอันถึงที่สุด^๒

สื่อธรรมชาติ หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นดำรงอยู่ไม่ได้เฉพาะพืช สัตว์ บุคคล แต่ยังเป็นความเกี่ยวข้องกันกลมหลวมมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับทั้งจักรวาล ลมเป็นธรรมชาติอยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งใกล้และไกล มนุษย์ต้องสัมผัสอยู่กับธรรมชาติตลอดเวลา ถ้ามนุษย์รู้จักใช้ประสบการณ์ธรรมชาติ ลมมาพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์ ก็เท่ากับมนุษย์สามารถพัฒนาจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้นตลอดเวลาทุกลมหายใจเข้าออก ข้อสำคัญมนุษย์ต้องตระหนักรู้ว่ามีธรรมชาติอยู่รอบตัวมนุษย์และในตัวมนุษย์ ทุกหนทุกแห่งเต็มไปด้วยธรรมชาติ ไม่มีที่ใดว่างจากธรรมชาติ มนุษย์เกิดมาในธรรมชาติ ธรรมชาตินั้นเชื่อมต่อกันทั้งจักรวาล อากาศที่มนุษย์หายใจสาขลม แสงแดด ดันไม้

^๑ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๓/๑๒๘.

^๒ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๕๒/๔๐๓.

แม่น้ำ ภูเขา ทะเล ดวงอาทิตย์ ดวงดาว เชื่อมโยงต่อเนื่องเป็นหนึ่งเดียวกันทั้งจักรวาล เมื่อมนุษย์หายใจเข้าหายใจออกมนุษย์จึงเชื่อมโยงกับจักรวาลทั้งจักรวาล”

คำว่า "สื่อ" ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของคำนี้ไว้ดังนี้ "สื่อ (กริยา) หมายถึง ติดต่อให้ถึงกัน เช่น สื่อความหมาย, ชักนำให้รู้จักกัน สื่อ (นาม) หมายถึง ผู้หรือสิ่งที่ติดต่อให้ถึงกันหรือชักนำให้รู้จักกัน เช่น เขาใช้จดหมายเป็นสื่อติดต่อกัน, เรียกผู้ที่ทำหน้าที่ชักนำให้ชายหญิงได้แต่งงานกันว่า พ่อสื่อ หรือ แม่สื่อ (ศิลปะ) วัสดุต่างๆ ที่นำมาสร้างสรรค์งานศิลปกรรม ให้มีความหมายตามแนวคิด ซึ่งศิลปินประสงค์แสดงออกเช่นนั้น เช่น สื่อผสม"^๔

"ธรรมชาติ" มักหมายถึง ธรณีวิทยาและสัตว์ป่า ธรรมชาติอาจหมายถึงอาณาจักรของพืชและสัตว์หลายชนิดทั่วไป และในบางกรณีหมายถึง ขบวนการซึ่งเกี่ยวข้องกับวัตถุไร้ชีวิต คือวิธีซึ่งสิ่งบางประเภทโดยเฉพาะดำรงและเปลี่ยนแปลงแนวของตน เช่น ลมฟ้าอากาศและธรณีวิทยาของโลก และสสารและพลังงานอันประกอบขึ้นเป็นทุกสิ่งเหล่านี้ นอกจากนี้ยังใช้หมายถึง "สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ" สัตว์ป่า หิน ป่า ชายหาด และโดยทั่วไปสิ่งเหล่านี้ที่ไม่ถูกเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญโดยอันตรกิริยาของมนุษย์โดยทั่วไปไม่ถูกพิจารณาว่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ยกเว้นถูกจัดเป็น อย่างเช่น "ธรรมชาติมนุษย์" มโนทัศน์เก่าแก่ของสิ่งธรรมชาติซึ่งยังพบในปัจจุบันอยู่ชี้ข้อแตกต่างระหว่างธรรมชาติกับที่มนุษย์สร้างขึ้น (artificial) โดยสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเข้าใจว่าเป็นสิ่งที่ถูกทำให้เกิดขึ้นจากความรู้สึกรู้ตัวหรือจิตของมนุษย์ ขึ้นอยู่กับบริบทเฉพาะ คำว่า "ธรรมชาติ" ยังอาจแตกต่างจากไม่เป็นธรรมชาติ เหนือธรรมชาติหรือสังเคราะห์^๕

สื่อธรรมชาติ หมายถึง การนำเอาสื่อธรรมชาติที่ปรากฏในรูปของป่าไม้ในฐานะเป็นสิ่งแวดล้อมอันเหมาะสมในการอบรมพฤติกรรมทางกาย วาจา และจิตวิญญาณ หล่อหลอมให้เข้าเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ โดยที่คุณลักษณะของป่าไม้ธรรมชาติของความสงบ อันเป็นภาวะที่สอดคล้องกับภาวะความจริงอันสูงสุด^๖

^๔ประเวศ วะสี, วิถีมนุษย์ในศตวรรษที่ ๒๑ ศูนย์ภูมิใหม่แห่งการพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๕), หน้า ๕๑.

^๕พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒.

^๕<http://th.wikipedia.org/wiki>. [๒ มกราคม ๒๕๕๖].

^๖พระบูรณภักดิ์ บวรบุรณ, ป่าไม้ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและความเชื่อของชาวบ้าน : ศึกษากรณีความเชื่อของชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าไม้จังหวัดน่าน, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, (๒๕๓๕), หน้า ๗๖.

สรุปได้ว่าความหมายของสื่อ การสื่อสารเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง มีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ไม่มีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดที่ชัดเจนแน่นอน ไม่สามารถย้อนกลับกระทำใหม่ได้ และองค์ประกอบทุกตัวในกระบวนการต่างมีอิทธิพลต่อกัน ซึ่งสื่อแต่ละอย่างแต่ละประเภทมีข้อดีและข้อจำกัดแตกต่างกันไป ดังนั้น ช่องทางการสื่อสาร หรือสื่อเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการสื่อสาร ถือเป็นพาหนะตัวนำหรือพาข่าวสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร ดังนั้น ช่องทางการสื่อสารจึงอาจหมายถึงประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ของมนุษย์ที่รับรู้ความหมายจากสิ่งต่างๆ อันได้แก่ การมองเห็น การได้ยินการดมกลิ่น การสัมผัส และการลิ้มรส เป็นต้น หรือนอกจากนี้ยังหมายถึงคลื่นแสงคลื่นเสียงและอากาศที่อยู่รอบๆตัวคนเราด้วย สื่อจึงอาจแบ่งออกเป็นหลายชนิดหลายประเภท

๒.๒ ความสำคัญของสื่อธรรมชาติ

ความสำคัญของสื่อธรรมชาติ เมื่อกล่าวถึงอุปกรณ์การสอน ส่วนมากมักจะนึกถึงสิ่งที่ต้องสร้างขึ้น หรือต้องจัดทำขึ้น แท้จริงแล้วบางอย่างมีอยู่ในธรรมชาตินั่นเอง เช่น ต้นไม้ใบหญ้า สัตว์ เศษวัสดุ สิ่งของต่างๆ เพียงแต่จะต้องเป็นผู้ที่รู้จักคิดและดัดแปลงให้เข้ากับบทเรียน ก็จะเกิดประโยชน์ต่อการเรียนการสอนอย่างมาก^๑ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทก็ได้อธิบายถึงสื่อธรรมชาติ โดยแท้จริงแล้ว มนุษย์อาศัยสื่อธรรมชาติกันอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะผ่านทางการพูดหรือการกระทำ สื่อธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ให้ความสำคัญและสนใจศึกษา เพราะไม่ว่าจะทำสิ่งใดล้วนต้องอาศัยการสื่อธรรมชาติเป็นเครื่องมือช่วยให้บรรลุจุดประสงค์ทั้งสิ้น รวมทั้งช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่รอดได้ และเป็นปกติสุขในสังคม

ในเบื้องต้น เป็นการศึกษาว่าหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับสื่อธรรมชาติในการสื่อสารระหว่างกัน เพื่อให้เกิดการมองเข้าหาธรรมชาติ ช่วยสร้างสรรค์ให้โลกน่าอยู่นั้นอยู่ในกลุ่มประเภทใดของหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาสามารถสรุปได้เป็น ๒ ประเภท คือ^๒ (๑) ประเภทที่เป็นสังฆธรรม และ (๒) ประเภทที่เป็นระบบจริยธรรม โดยประเภทที่เป็นสังฆธรรม คือ ส่วนที่ว่าด้วยธรรมชาติบริสุทธิ์ เป็นคำสอนที่อธิบายกฎเกณฑ์เกี่ยวกับธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลาย ว่าเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเสื่อมสลายไปอย่างไร ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับความคิดความชั่ว ส่วนประเภทที่เป็นระบบจริยธรรมนั้น ได้แก่ส่วนที่ว่า

^๑ชวนพิศ สุขแย้ม, อ้างใน <http://www.gotoknow.org/posts/65819>. [๒ มกราคม ๒๕๕๖].

^๒ http://www.mcu.ac.th/site/thesiscontent_desc.php?ct=1&t_id=113 > [๑๔ กุมภาพันธ์

ด้วยหลักปฏิบัติ ซึ่งมี ๒ ประเภท ได้แก่ หลักปฏิบัติสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม และหลักปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากพันธนาการหรือกองทุกข์ทั้งปวง

นอกจากนี้พระพุทธศาสนาเถรวาทได้แบ่งกิจกรรม หรือกรรมที่บุคคลกระทำได้ เป็น ๓ ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ที่เรียกว่า กายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมการศึกษา ที่เกี่ยวกับการสื่อสารธรรมชาตินั้นใหญ่จึงอยู่ในส่วนที่เป็นการกระทำทางวาจา หรือวาจากรรม ได้แก่ คำพูดหรือการพูดต่างๆ เป็นหลัก จากการศึกษาเชิงสำรวจ กิจกรรมที่จัดเป็นการสื่อสารหรือที่เกี่ยวกับวาจากรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก จึงได้แก่ หลักปฏิบัติ หรือหลักธรรมเกี่ยวกับคำพูดหรือการพูดเป็นสำคัญ เพราะพระพุทธองค์ก็ทรงอาศัยการเผยแผ่จากการแสดงธรรมหรือแม้แต่ยกตัวอย่างให้ดู และให้พุทธศาสนิกชนได้ปฏิบัติตามเอาเอง

สรุปได้ว่ากล่าวโดยภาพรวม เกี่ยวกับการสื่อสารธรรมชาตินั้นพระพุทธศาสนาเถรวาทอยู่ในส่วนที่เป็นระบบจริยธรรม เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นรวมทั้งตนเองด้วย หรือกล่าวได้ว่ามีความเกี่ยวข้องทั้งในระดับสังคมและในระดับปัจเจก โดยสามารถจำแนกออกเป็น ๒ แนวทาง ได้แก่ (๑) การใช้สื่อสารธรรมชาตินี้สำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม และ (๒) เกี่ยวกับการใช้สื่อสารธรรมชาตินี้ในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง โดยทั้ง ๒ แนวทางนั้นมีหลักการที่นำไปสู่หลักปฏิบัติที่สำคัญเกี่ยวกับการทำให้ละเว้นจากสิ่งที่เป็นอกุศลกรรมทั้งปวง เพื่อให้มองเห็นสภาพธรรมชาติดังตามความเป็นจริง

๒.๓ ลักษณะของสื่อสารธรรมชาติ

ลักษณะของสื่อสารธรรมชาตินี้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เกี่ยวเนื่องกับการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งปวงในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง การพ้นจากทุกข์ภัยในสังสารวัฏ คือ พ้นจากกิเลส ตัณหาทั้งปวงที่ผูกมัดสัตว์ไว้ในภพที่สืบต่อเวียนไปไม่รู้จุดสิ้นสุด ผู้ที่ยังไม่สามารถพ้นจากทุกข์นี้ได้ ก็ยังวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏเรื่อยไป ส่วนผู้ที่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงคือ ผู้ที่บรรลุนิพพานอย่างใดก็ตามการที่จะพ้นจากทุกข์ได้นั้นมีหลักปฏิบัติเพื่ออบรมหรือขัดเกลา หรือพัฒนาตนเองเป็นลำดับขั้นไปจนสามารถพ้นทุกข์ทั้งปวงหรือบรรลุนิพพานได้ ซึ่งการปฏิบัติ เพื่อความพ้นทุกข์ทั้งปวงนี้ บุคคลแต่ละบุคคลต้องกระทำด้วยตัวของตัวเอง ดังนั้น การอาศัยสื่อสารธรรมชาตินี้จึงเป็นลักษณะเด่นลักษณะหนึ่งที่จะทำให้บุคคลเข้าถึงแก่นธรรม และสามารถที่จะถ่ายทอดหลักธรรมต่างๆ ได้ เพราะโดยธรรมชาติมีลักษณะที่สงบ ไม่วุ่นวาย และบุคคลสามารถพิจารณาให้เห็น รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงไปของสรรพสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติ

บุคคลส่วนใหญ่ผู้ที่มุ่งปฏิบัติตนเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งปวง คือ ผู้ที่ละชีวิตทางโลกออกบวชเป็นภิกษุ ดังนั้นจึงพบว่า ลักษณะของการใช้สื่อสารธรรมชาตินี้เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์

ทั้งปวง จึงปรากฏเป็นศีลของพระภิกษุและคำสอนสำหรับการมุ่งฝึกฝนอบรมหรือพัฒนาตนเป็นลำดับไป โดยอยู่บนหลักของการสำรวมอินทรีย์ การสำรวมวาจา และการเจริญสติ เมื่อรับรู้อารมณ์ทั้ง ๖ ที่ผ่านสื่อหรือช่องทางการรับรู้จากทั้ง ๖ ช่องทาง หรือที่เรียกว่าอายตนะภายใน ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และที่จะแสดงออกผ่านการกระทำทั้งทางกาย วาจา และใจหรือการคิด การรู้สึก ซึ่งจำแนกแนวทางปฏิบัติได้ ๔ ลักษณะ คือ (๑) เพียรระวัง (๒) เพียรละ (๓) เพียรเจริญ (๔) เพียรรักษา จากหลักการสำรวมใน ๔ ลักษณะดังกล่าว พิจารณาเทียบในประเด็นของการสื่อสารเข้ากับธรรมชาติอีกส่วนหนึ่ง^๙ ในการทำการสื่อสารนั้น ให้กระทำโดย (๑) เพียรสำรวมระวังการสื่อสารทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่นที่จะเป็นไปในทางที่ไม่ดีหรือเป็นอกุศล ไม่ให้เกิดขึ้น (๒) เพียรละการสื่อสารทั้งการสื่อสารกับตนเองและการสื่อสารกับบุคคลอื่นในทางที่ไม่ดีหรือเป็นอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ลดน้อยลงหรือหมดไป (๓) เพียรหมั่นทำการสื่อสารกับตนเองหรือกับบุคคลอื่นในทางที่ดี ที่เป็นกุศล ที่ก่อประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น (๔) เพียรรักษาการสื่อสารกับตนเองหรือกับบุคคลอื่นที่เป็นไปในทางที่ดี ที่เป็นกุศล ที่ก่อประโยชน์ไม่ว่าจะต่อตนเองหรือผู้อื่นให้มากยิ่งขึ้นๆ ขึ้นไป

การปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งปวงในพระพุทธศาสนานั้น ไม่สนับสนุนให้ทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นโดยไม่จำเป็น ทั้งนี้พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงโทษของการพูดมากไว้ดังนี้ “เมื่อมีการพูดมาก ความฟุ้งซ่านจึงมี เมื่อฟุ้งซ่าน จึงมีความไม่สำรวม เมื่อไม่สำรวม จิตจึงห่างจากสมาธิ”^{๑๐} โดยพระองค์ได้แสดงเหตุของการพูดมากประการหนึ่งว่าเนื่องมาจาก การกล่าวถ้อยคำที่เป็นเหตุให้ทู่หมัดเถียงกัน^{๑๑} พระองค์จึงทรงไม่สนับสนุน ไม่สรรเสริญการคลุกคลีกับหมู่ชนโดยทรงตรัสว่า “เราไม่สรรเสริญการคลุกคลีด้วยหมู่ชน ทั้งภุชสะและบรรพชิต แต่เราสรรเสริญการคลุกคลีด้วยเสนาสนะที่มีเสียงน้อย มีเสียงอีกทีก็น้อย ปราศจากการตัณยูจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเลี่ยง”^{๑๒} เพราะมีลักษณะที่เป็นไปตามธรรมชาติที่สุด

สรุปได้ว่าลักษณะของสื่อธรรมชาติในพระพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวได้ว่าการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งปวงในพระพุทธศาสนานั้น ไม่สนับสนุนให้ทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นโดยไม่จำเป็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากการสื่อสารนั้นเป็นการสื่อสารที่เป็นไปในทางที่ไม่ดีเป็นโทษอย่างไรก็ตามหากต้องทำการสื่อสารกับบุคคลอื่นก็มีแนวทางปฏิบัติอยู่ตามหลักแห่งการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์

^๙ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔/๒๔-๒๖.

^{๑๐}อัง.สตุตก. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๘.

^{๑๑}อัง.สตุตก. (ไทย) ๒๓/๖๒/๑๑๙.

๒.๔ ประเภทของสื่อธรรมชาติ

การสื่อสารในโลกปัจจุบันเป็นการสื่อสารที่ไร้พรมแดนที่มีความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดที่เรียกว่าการสื่อสารในโลกออนไลน์ที่สามารถเชื่อมโยงกันทั่วโลก แต่ในฐานะของพระสงฆ์เองก็มีข้อจำกัดในการใช้สื่อ เนื่องด้วยข้อพระวินัย ความเหมาะสม และข้ออื่นๆ ที่มีผลต่อการดำรงสมณเพศยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นป้องกันความเสื่อมเสีย ดังนั้นพระสงฆ์จึงมีความจำเป็นต้องเลือกใช้สื่ออย่างเหมาะสม และที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สื่อเหล่านี้มาใช้ในการสอนธรรมอันเป็นหนทางให้พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปได้เร็วและกว้างไกลที่สุดศาสนาหนึ่งของโลก ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๔.๑ สื่อธรรมชาติเกี่ยวกับพืช

เนื่องจากพระพุทธศาสนามีความใกล้ชิดกับพืชมากโดยเฉพาะต้นไม้ ตั้งแต่พระองค์ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ล้วนแต่มีต้นไม้เข้ามาเกี่ยวเนื่องอยู่เสมอ ทำให้พระสงฆ์ตระหนักและมองเห็นคุณค่าของการรักษา ดูแลต้นไม้ให้คงอยู่กับเรานานๆ ยกตัวอย่างเช่น คนที่จะทำสิ่งใดก็ตามก็ต้องค่อยเป็นค่อยไป ไม่รีบร้อนจะทำให้เสียมากกว่าได้ ดังเช่นต้นไม้ที่ต้องใช้เวลารดน้ำ พรวนดิน ให้น้ำปุ๋ย จึงจะออกดอกผล ให้เป็นไปตามกระบวนการของธรรมชาติ เพราะพืชแต่ละชนิดหรือต้นไม้แต่ละต้นก็มีอายุ ระยะเวลาให้ดอกผล ซึ่งการใช้สื่อประเภทต้นไม้ในการสอนจะทำให้ทุกคนมองเห็นภาพ และที่สำคัญเป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว สัมผัสได้ เพราะมีอยู่โดยทั่วไป แต่ก็มีจำนวนน้อยที่จะรู้ค่าของต้นไม้ว่าเป็นหลักธรรมคำสอนมากมายที่ซ่อนอยู่กับสื่อโดยเฉพาะต้นไม้ และที่สำคัญในแต่ละส่วนของต้นไม้ก็มีความหมายที่แตกต่างกันออกไป

ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปุณณกนิบาต^{๑๒} พระพุทธเจ้าตรัสพระสูตรนี้กับภิกษุทั้งหลาย โดยยกเรื่องต้นไม้ในป่าเป็นข้อเปรียบเทียบว่าต้นไม้ที่จะนับได้ว่าเจริญงอกงามนั้น มีส่วนไหนบ้างที่นับเป็นความเจริญงอกงามของต้นไม้ ซึ่งเท่าเป็นการแสดงองค์ประกอบที่สำคัญของต้นไม้ไปในตัวด้วยว่า ต้นไม้นั้นมีส่วนประกอบที่สำคัญ ๕ ประการ กล่าวคือ (๑) กิ่ง ใบแก่ และใบอ่อน (๒) เปลือก (๓) สะเก็ด (๔) กระทบ (๕) แก่น ในการใช้ประโยชน์จากต้นไม้ ก็ต้องเลือกใช้ให้เหมาะสมกับงานที่เรากำลังทำอยู่ หรือเลือกใช้ให้ถูกวัตถุประสงค์ครั้งหนึ่งทรงเปรียบเทียบโดยการยกตัวอย่างนายช่างที่ปรารถนาจะทำบ้าน แยกขวานเข้าป่าเพื่อประสงค์ต้นไม้ช่างควรเลือกส่วนใดของต้นไม้ จึงจะนำมาสร้างเป็นบ้านได้ กิ่ง ใบแก่ ใบอ่อน เปลือก สะเก็ด กระทบ หรือว่าแก่นของต้นไม้ดี ? ข้อนี้เราสามารถตอบได้โดยไม่ยากทำนองเดียวกันกับหมอยา เมื่อเข้าป่าไปเพื่อ

^{๑๒} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๖๒.

ประสงค์จะหายามาปรุงเพื่อเยียวยาโรค ก็ต้องเลือกใช้ส่วนต่างๆ ของต้นไม้มันให้ถูกต้องควรจะใช้เปลือก แต่ไปใช้ใบ หรือควรจะใช้ใบ แต่ไปพลไปใช้แก่นของต้นไม้มัน ก็ไม่ถูกเรื่องเช่นเดียวกันหลายคนศึกษาพระพุทธศาสนา บางครั้งจับประเด็นดังกล่าวนี้ไม่ถูก จึงทำให้เกิดประโยชน์ทำนองเหยียดหยามซึ่งกันและกันในกลุ่มชาวพุทธเช่น พวกนี้สนใจแต่เปลือก, นั้นมันก็แค่กระพี้ ยังไม่ใช่แก่นของศาสนา โยนทิ้งก็ได้ อะไรประมาณนี้ ดังนั้นการฟังพระพุทธพจน์ไม่ครบองค์ประกอบ อาจทำให้เกิดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงได้

ดังนั้นความเจริญงอกงามของต้นไม้มัน หมายความว่า ต้นไม้มันที่จะนับว่าเจริญงอกงามนั้นจะต้องนับส่วนทั้ง ๕ นี่เป็นส่วนประกอบถ้าต้นไม้มันมีแต่ต้น ไม่มีใบก็ไม่น่าจะดูไม่สวยงาม ที่สำคัญกระบวนการสังเคราะห์แสงที่อาศัยใบ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ หรือถ้าจะมีใครอุตริ ไปเกาะเปลือกต้นไม้มันออก เพราะคิดว่าเปลือกไม่สำคัญ ก็คงไม่ถูกเป็นแน่ เพราะเปลือกก็มีส่วนสำคัญในการลำเลียงอาหารหล่อเลี้ยงลำต้น ทั้ง ๕ ประการนี้จึงส่วนประกอบของต้นไม้มัน ซึ่งจะขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไม่ได้ถ้าเป็นส่วนต่างๆ ของคำสอนในพระพุทธศาสนา มาเปรียบเทียบกับต้นไม้มัน ควรจะเปรียบเทียบอย่างไร ดี เจตนารมณ์ของการแสดงพระสูตรนี้ ได้เปรียบเทียบกับหลักศรัทธาตรงเปรียบเทียบกับ กิ่ง ใบ แก่ และใบอ่อน ของต้นไม้มัน สัตถ์ ทรงเปรียบเทียบกับ เปลือก สุตตะ ทรงเปรียบเทียบกับ สะเก็ด จาคะ ทรงเปรียบเทียบกับ กระพี้ ปัญญา ทรงเปรียบเทียบกับ แก่น ศรัทธา หมายถึงความเชื่อ ความเลื่อมใส, สัตถ์ หมายถึงการรักษากายวาจาให้เรียบร้อยสุตตะ หมายถึงการศึกษาหาความรู้ จาคะ หมายถึง การเสียสละ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่, ปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ เห็นการเปรียบเทียบอย่างนี้แล้ว เวลาเราพูดถึงใบ ถึงเปลือก ถึงสะเก็ด ถึงกระพี้ หรือถึงแก่นของต้นไม้มัน เราก็ต้องไม่ลืมนึกถึงศรัทธา สัตถ์ สุตตะ จาคะ และปัญญาในคำสั่งสอนชุดเดียวกันนี้ด้วย มิเช่นนั้นเวลาเราพูดอาจจะละเลยหรือละทิ้งส่วนใด ส่วนหนึ่งไป ศรัทธา ก็สำคัญ สัตถ์ ก็สำคัญ สุตตะ ก็สำคัญ จาคะ ก็สำคัญ ปัญญา ก็สำคัญ ส่วนอะไร จะสำคัญกว่าอะไร ขึ้นอยู่ที่ว่า เวลานั้น ท่านกำลังทำอะไร เกี่ยวข้องกับอะไร ท่านจะใช้ประโยชน์จากส่วนไหนของพระพุทธศาสนา แต่ไม่ว่าท่านจะเลือกส่วนไหนใช้ ส่วนที่เหลือก็ยังคงมีความสำคัญในฐานะเป็นตัวสนับสนุน เกื้อหนุนอยู่ข้างหลังเสมอ ไม่สามารถทิ้งได้ ไม่ว่าจะเป็นด้วยประการใด

ดังที่เจ้าชายสิทธัตถะสมัยที่ทรงพระเยาว์ พระโอรสด้วงมักใช้เวลาส่วนหนึ่งเที่ยวจาริกไปตามป่าเขาเชิงภูเขามาลิย์ จนสัตว์ป่ามีความคุ้นเคยเดินตามพระองค์ไปเป็นฝูงเป็นที่น่าอัศจรรย์ตลอดระยะเวลา ๖ ปีที่บำเพ็ญเพียรภาวนาแสวงหาแนวทางตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ได้ประทับศึกษาอยู่ในป่าต่างๆ แม้ในเวลาที่พระองค์ทรงตรัสรู้แล้วก็ทรงเลือกเอาป่าตั้งอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเป็นที่บำเพ็ญเพียรจนตรัสรู้ภายใต้ต้นอัสสัตถพฤกษ์แล้วเสวยวิมุตติสุข ณ ต้นไทร ต้นเกด ตามลำดับ พระสงฆ์ไทยจำนวนที่ไม่น้อยที่บวชมาในพระพุทธศาสนาก็อาศัยป่าไม้มันเป็นสื่อธรรมชาติใน

การสอนตัวเองเพื่อการปฏิบัติบรรลุนิพพานที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นศาสดาของโลกผู้ถึงพระนิพพาน ปาไม้มจึงเป็นฐานะอันเหมาะสมในการอบรมประพฤติดุติปฏิบัติธรรม เพราะโดยลักษณะของปาไม้มมีธรรมชาติของความสงบ อันเป็นภาวะที่สอดคล้องกับภาวะของความจริงอันสูงสุด และนอกจากนี้ ปาไม้มยังเป็นสื่อแสดงหลักธรรม เช่น ความเป็นสามัญลักษณะของปาไม้ม จึงอยู่ในฐานะเป็นสื่ออุปกรณ์สอนธรรมที่จะพิจารณาหลักธรรมตามความเป็นจริงนั้น เมื่อบรรลุถึงจุดสูงสุดแล้ว ดังนั้น ทำติของปาไม้มจึงสะท้อนออกมาในสื่อของความว่างและความรื่นรมย์ เช่นเดียว กับสรรพสิ่งอื่น เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นต้น

ปัจจุบันนี้ปรากฏว่ามนุษย์ได้ทำลายปาไม้มไปเป็นจำนวนมาก ทำให้ป่าลดลงเป็นจำนวนมาก จึงทำให้เกิดอุทกภัย น้ำท่วม และสร้างความเสียหายแก่มนุษย์จำนวนมากเพราะมนุษย์ไม่เห็นคุณค่าแห่งการอนุรักษ์ปาไม้ม ไม่เข้าใจความเป็นจริงของสัตว์ธรรมอันเกิดจากปาไม้ม เพราะปาไม้มสร้างความชุ่มชื้นทำให้ฝนตก และเมื่อฝนตกปาไม้มก็จะอุ้มน้ำไว้ไม่ให้น้ำท่วมฉับพลัน เป็นกลไกทางธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์กัน ถ้าขาดปาไม้มฝนก็จะแล้ง ถ้าฝนตกลงมาน้ำก็จะท่วม ถ้าไม่มีป่า สัตว์ป่าก็อยู่ไม่ได้ เรียกว่ามีความสัมพันธ์กันตลอด ดังที่ปรากฏในปฏิจสุมุปปาท คือ ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนอาศัยกันและกันเกิดขึ้น ไม่มีสิ่งใดอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยว เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนั้นจึงมี เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนั้นจึงดับนี่ก็คือคำสอนเรื่องความสัมพันธ์กันของสิ่งทั้งหลายท่านเรียกว่า ปฏิจสุมุปปาท หรือ อิทัปปัจจยตา ดังมีสุภาษิตที่ว่า น้ำพึ่งเรือ เรือพึ่งป่า ซึ่งจะต้องรู้จักและช่วยกันอนุรักษ์ปาไม้มไว้ให้อยู่คนไทยไว้ให้มากที่สุด^{๓๓} และเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์และบุคคลทุกคนที่จะส่งเสริมให้เห็นคุณค่าของการรักษาปาไม้ม นอกจากทำให้อยู่ดีมีความสุขเพราะสิ่งที่ธรรมชาติสร้างมาและมนุษย์ทำลายลงไปก็เหมือนทำลายตัวเราเองโดยไม่รู้ตัว

สรุปได้ว่าเนื่องในอดีตและปัจจุบันพระสงฆ์ได้มีส่วนช่วยในการอนุรักษ์ทรัพยากรปาไม้มได้มาก เพราะพระสงฆ์เป็นผู้นำด้านจิตวิญญาณของประชาชน อีกทั้งยังเป็นที่เคารพเชื่อถืออย่างยิ่งของประชาชน จึงเป็นที่ยอมรับได้ง่ายต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการเป็นผู้ชี้นำ^{๓๔} และปลูกจิตสำนึกประชาชนให้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรปาไม้ม ซึ่งในกรณีนี้ได้สอดคล้อง

^{๓๓} พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตโต), ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม : รวมปาฐกถาธรรม รวบรวมและจัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์สยาม ชุด พระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคสส์ไทยจำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๘๒.

^{๓๔} พระไพศาล วิสาโล, พระพุทธศาสนากับปัญหาสิ่งแวดล้อม, เอกสารประกอบการสัมมนา, ครั้งที่ ๓, เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย, ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕๕.

กับความเห็นว่า การสร้างค่านิยมในการทำบุญเพื่อรักษาป่า เช่น การถวายสังฆทานต้นไม้ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้นับเป็นตัวอย่างสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะช่วยบรรเทาวิกฤติของป่าไม้ในปัจจุบัน และกิจกรรมรณรงค์ ก็ถือว่าเป็นอีกบทบาทหนึ่งที่เป็นรูปธรรมเด่นชัดในการรักษาป่าในปัจจุบัน และการเข้าปรีวาศกรรมก็อาศัยป่าไม้เป็นสำคัญในการเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม เพราะป่าไม้ให้ความสงบ ร่มรื่น และทำให้เป็นสถานที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม เพราะธรรมชาติ คือ ธรรมชาติ ยิ่งป่าไม้ที่มีจำนวนมากและมีความเงียบสงบเท่าใดก็จะกลายเป็นสถานที่ปฏิบัติที่ดี เพราะการปฏิบัติธรรมจักเกิดผลดีและเห็นสังขารที่แท้จริง พระสงฆ์จึงถือว่าป่าไม้เป็นเสมือนบ้านของตนเอง เพราะพระพุทธเจ้าทรงให้ศึกษาธรรมชาตินั้นก็คือป่าไม้ ดังนั้นพระสงฆ์จำนวนมากจึงออกธุดงค์เพื่อแสวงหาโมกขธรรมและศึกษาถึงสภาวะธรรมชาติ คือ ป่าไม้ที่เป็นครูสอนหรือสื่อการสอนที่ดีของพระสงฆ์ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาที่กล่าวถึงเรื่องพีชไว้ เพื่อเป็นการนำเอาสื่อเหล่านี้มาใช้เป็นสื่อธรรมชาติที่มองเห็นภาพได้อย่างชัดเจน และพระพุทธเจ้าทรงได้ตระหนักถึงการอนุรักษพีชพรรณต่างๆ ให้มีความอุดมสมบูรณ์ เพื่อสร้างความร่มรื่นและบรรยากาศที่ดีในการปฏิบัติธรรม

๒.๔.๒ สื่อธรรมชาติเกี่ยวกับสัตว์

คำว่า สัตว์เดียรัจฉาน ถือเป็นสัตว์โลกประเภทหนึ่ง อยู่ในอบายภูมิ (ภูมิที่ไร้ความเจริญ) เวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารเช่นเดียวกับสัตว์โลกประเภทอื่นๆ สัตว์ทั้งหลาย เมื่อจะกล่าวโดยส่วนรวมแล้ว เป็นพี่น้องกันทั้งสิ้น แม้จักรวาลถ้ามองในส่วนรวมแล้ว แท้จริงก็เป็นครอบครัวใหญ่ ครอบครัวหนึ่งนั่นเอง ทุกคนมีความเกี่ยวข้องเป็นญาติทางจิตวิญญาณในสังขยุดตนิยาย สคาถวรรค แสดงว่า “ภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น เบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็นที่ทักกัน มีค้นหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้องต้น ย่อมไม่ปรากฏ ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ที่ไม่เคยเป็นมารดา บิดา พี่น้อง ชายหญิง บุตรธิดาโดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่ายเลย”

จากเรื่องราวข้างต้นนี้ แสดงว่า เป็นเรื่องที่ถูกต้องที่เราควรจะต้องปฏิบัติต่อสัตว์ด้วยความเมตตากรุณา เพราะสัตว์นั้น ๆ อาจเคยเป็นญาติพี่น้องของเราก็ได้เบญจศีล ซึ่งเป็นมนุษยธรรม (ธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์) โดยเฉพาะศีลข้อที่ ๑ เว้นจากการฆ่าเบียดเบียนชีวิตมนุษย์และสัตว์ แสดงถึงความเข้าใจขั้นพื้นฐานของชาวพุทธที่เห็นว่า ชีวิตนั้นมีค่าควรแก่การให้ความเคารพและใส่ใจ ทุกชีวิตล้วนเป็นเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตาย ร่วมชะตากรรมเดียวกันและเข้าใจถึงสัญชาตญาณของสัตว์โลก คือความกลัวตายและความรักชีวิตของตนเอง ในธรรมบท สนับสนุนต่อแนวคิดเช่นนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ย่อมสะดุ้งต่อการลงโทษ สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวต่อความตาย บุคคลทำตนให้เป็นอุปมา ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรใช้ผู้อื่นฆ่า” และว่า “สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ย่อมสะดุ้งต่อการลงโทษ ชีวิตเป็นที่รักของสัตว์ทั้งปวง บุคคลทำตนให้เป็นอุปมา ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรใช้ผู้อื่นฆ่า”

กรณีเมตตสูตร เสนอการเจริญเมตตาจิตแก่สรรพสัตว์ โดยไม่มีขอบเขตจำกัด (เป็นอปมัณญา) ไว้ว่า “กุบุตรผู้ฉลาดในประโยชน์... พึงแผ่เมตตาจิตในสัตว์ทั้งหลายว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้มี สุขมีความเกษม มีตนถึงความสุขเกิด สัตว์มีชีวิตเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ เป็นสัตว์ตัวอ่อน หรือเป็น สัตว์ตัวแข็ง ผอมหรือพี และสัตว์เหล่าใดมีกายยาวหรือใหญ่ ปานกลางหรือสั้น ที่เราเห็นแล้วหรือ มิได้เห็น อยู่ในที่ไกลหรือที่ใกล้ ที่เกิดแล้วหรือแสวงหาที่เกิด ขอสัตว์ทั้งหมดนั้นจงเป็นผู้มีตนถึง สุขมีความสุขเกิด สัตว์อื่นไม่พึงข่มขู่สัตว์อื่น ไม่พึงดูหมิ่นอะไรเขาในที่ไหน ๆ ไม่พึงปรารถนาทุกข์แก่ กันและกัน เพราะความกริ้วโกรธ เพราะความเกลียดแค้น มารดาอนอมบุตรคนเดียวผู้เกิดในตน แม้ ด้วยการยอมสละชีวิตได้ฉันใด กุบุตรผู้ฉลาดในประโยชน์พึงเจริญเมตตาในใจ ไม่มีประมาณใน สัตว์ทั้งปวง^{๙๕} แม้นั้น” วรรณกรรมเรื่องบุญของพระพุทธศาสนาก่อให้เกิดท่าทีไม่รุนแรงต่อสรรพ สัตว์อีกด้วย

ในชัยปสูตรพระพุทธเจ้าตรัสว่า “ถ้าผู้ใดเสาะน้ำล้างภาชนะหรือน้ำล้างขันไป แม้ที่สัตว์ ซึ่งอาศัยอยู่ที่บ่อน้ำคร่ำ หรือบ่อน้ำโสโครกข้างประตูบ้านด้วยตั้งใจว่า สัตว์ที่อาศัยอยู่ที่นั่น จงมี ชีวิตรอดด้วยสิ่งนั้น เรากล่าวกรรมซึ่งมีการเสาะน้ำล้างภาชนะนั้นเป็นเหตุว่า เป็นที่มาแห่งบุญ ไม่ จำต้องกล่าวไปถึงในมนุษย์” ในมัจฉทานชาดก แสดงว่า “พระโพธิสัตว์โยนอาหารที่เหลือลงไป ใน แม่น้ำเพื่อเลี้ยงปลา ด้วยอำนาจของบุญนั้น จึงทำให้รอดพ้นจากความสูญเสียชีวิตอันเป็น สิทธิของตน” ดังนั้น ความเมตตากรุณาต่อสัตว์ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ใหญ่หรือสัตว์เล็กจึงเป็น ที่มาของ บุญทั้งสิ้น บุญเป็นที่ต้องการของมนุษย์เพื่อจะช่วยพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นในสังสารวัฏ และสุดท้าย แล้วย่อมเข้าถึงเป้าหมายสูงสุด คือนิพพาน (ความสิ้นกิเลส)

ดังนั้นสัตว์ถือเป็นสื่อในการสอนของพระพุทธเจ้าที่ใช้ในการเผยแผ่พุทธศาสนาเรื่อยมา แม้แต่พระสงฆ์ไทยก็มีการเผยแผ่พุทธศาสนาโดยใช้สัตว์เป็นสื่อการสอน ยกตัวอย่างเช่น สุนัข โดย ปกติเมื่อเจ้าของได้ให้น้ำ อาหาร ที่พักและการอบรมเลี้ยงดูสุนัขก็ตอบแทนด้วยการเฝ้าบ้าน คอย รักษาความปลอดภัยให้กับบ้านป้องกันขโมยและสิ่งอื่นๆ เข้ามาในบ้าน เพราะโดยสัญชาตญาณของ สุนัขแล้วได้ชื่อว่า เป็นสุนัขที่ซื่อสัตย์ ในวัดวาอารามวัดไทยโดยทั่วไป จะมีพระสงฆ์จำนวนไม่น้อย ที่เลี้ยงสุนัขด้วยความปราณี สงสาร และอนุเคราะห์ญาติโยมที่มีก่นำเอาสุนัขมาปล่อยไว้ที่วัดเป็น จำนวนมากก็เป็นสิ่งที่น่าเห็นใจ ความในพระไตรปิฎกกล่าวถึงอาหารที่เป็นเนื้อสัตว์ ๑๐ ชนิด ซึ่ง เป็นอาหารต้องห้ามสำหรับพระภิกษุสงฆ์ รวมถึงเนื้อที่ไม่บริสุทธิ์อีก ๓ อย่าง เนื้อสัตว์ ๑๐ ชนิดนั้น ได้แก่

^{๙๕} มานพ นักการเรือน, พระพุทธศาสนากับแนวคิดเรื่องสัตว์, อ่างใน

๑) **เนื้อมนุษย์** รวมทั้งเลื่อมมนุษย์ด้วย พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย บรรดาคนที่มีศรัทธาเลื่อมใสมีอยู่ เขาสละเนื้อของเขาถวายก็ได้ ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงฉันทเนื้อมนุษย์ รูปใดฉันทต้องอาบัติทุกกฏ “แปลความง่าย ๆ ก็คือ อาจมีคนที่มีศรัทธาแรงกล้า ยอมอุทิศตนถวายเป็นอาหารแก่พระสงฆ์ได้ การฉันทเนื้อและเลื่อมมนุษย์ถือเป็นความผิดร้ายแรงที่สุดในบรรดาการฉันทเนื้อต้องห้ามทั้ง ๑๐ ชนิด

๒) **เนื้อช้าง** เนื่องจากสมัยก่อน ช้างหลวงล้มลงหลายเชือก ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่อาหารการกินขาดแคลน ประชาชนก็เลยพากันบริโภคน้ำเนื้อช้าง แล้วยังทำเป็นอาหารถวายแก่ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตอีกด้วย ผู้คนต่างถิ่นและนักบวชต่างศาสนา พากันกล่าวตำหนิเดียนที่พระสงฆ์ฉันทเนื้อช้าง เพราะช้างเป็นราชพาหนะของกษัตริย์ ความทราบถึงพระพุทธองค์ จึงทรงบัญญัติแก่ภิกษุทั้งหลาย ห้ามฉันทเนื้อช้าง

๓) **เนื้อม้า** สาเหตุเดียวกับช้าง คือม้าหลวงตายมาก อาหารขาดแคลน และผู้คนต่างกล่าวว่า ม้าเป็นราชพาหนะของกษัตริย์ ถ้าพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบ คงไม่เลื่อมใสต่อพระสมณะเหล่านั้น จึงมีทรงบัญญัติห้ามภิกษุฉันทเนื้อม้า

๔) **เนื้อสุนัข** มีความเชื่อว่า สุนัขเป็นสัตว์น่าเกลียดน่าชัง ไม่สมควรที่สมณะจะบริโภค

๕) **เนื้องู** เพราะงูเป็นสัตว์น่าเกลียดน่าชัง เช่นเดียวกับสุนัข ประกอบกับพระยานาคชื่อ สุปัสสะ เข้าไถถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า “ บรรดาที่ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส มีอยู่ มันคงเบียดเบียนพวกภิกษุจำนวนน้อยบ้าง ขอประทานพระวโรกาส พระพุทธเจ้าข้า ขอพระคุณเจ้าทั้งหลาย โปรดอย่าฉันทเนื้อ “ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติห้ามภิกษุสงฆ์ฉันทเนื้องูตั้งแต่นั้นมา

๖) **เนื้อราชสีห์ (สิงโต)** พวกพรานฆ่าราชสีห์แล้วบริโภคน้ำเนื้อราชสีห์ และยังทำเป็นอาหารถวายพระภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต บรรดาภิกษุที่ฉันทเนื้อราชสีห์แล้วอยู่ในป่าต่างก็ถูกฝูงราชสีห์ฆ่า เนื่องจากกลิ่นตัวของผู้ที่บริโภคน้ำเนื้อราชสีห์ จะมีกลิ่นของราชสีห์ติดอยู่ด้วย ความทราบถึงพระพุทธองค์ จึงทรงบัญญัติห้ามภิกษุฉันทเนื้อราชสีห์

๗-๑๐) **เนื้อเสือโคร่ง เนื้อเสือเหลือง, เนื้อหมี, เนื้อเต้าน** เหตุผลเดียวกับเรื่องของเนื้อราชสีห์ นอกจากเนื้อสัตว์ทั้ง ๑๐ ชนิดข้างต้นนี้ พระองค์มิได้ทรงห้าม แต่ทรงห้ามเนื้อดิบ หรือเนื้อที่ยังไม่ได้ทำให้สุกด้วยไฟ

เมื่อพระสงฆ์ทราบดีก็จะไม่ฉันทเนื้อเหล่านั้นเพราะไม่มีคุณ มีแต่โทษ ยังความเลื่อมใสให้น้อยลงและหมดศรัทธาที่สุด แม้พระภิกษุสงฆ์ไทยพึงทราบเช่นนี้อยู่แล้ว ไม่ฉันทเนื้อทั้ง ๑๐ ชนิดดังกล่าวมาก็ได้ชื่อว่าได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยอาศัยสัตว์เหล่านี้เป็นตัวอย่างที่ทำให้ผู้คนจำนวนมากทราบถึงโทษมากกว่าจะเป็นคุณ ส่งผลให้การฆ่าสัตว์ทั้ง ๑๐ ชนิดนี้ลดลงไปด้วยนั่นเอง นอกจากนี้ ยังมีเนื้อที่ไม่บริสุทธิ์อีก ๓ อย่าง ที่ทรงห้าม ดังพระพุทธดำรัสตอนหนึ่งในชีวสุต ว่า “

ชีวิต เรากล่าวเนื้อว่าไม่ควรเป็นของบริโภคด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ เนื้อที่ตนเห็น เนื้อที่ตนได้ยิน เนื้อที่ตนรังเกียจ คุณก่อนชีวิต เรากล่าวเนื้อว่า เป็นของไม่ควรบริโภคด้วยเหตุ ๓ ประการนี้แล ชีวิต เรากล่าวเนื้อว่าเป็นของควรบริโภค ด้วยเหตุ ๓ ประการคือ เนื้อที่ตนไม่ได้เห็น เนื้อที่ตนไม่ได้ยิน เนื้อที่ตนไม่ได้รังเกียจ คุณก่อนชีวิต เรากล่าวเนื้อว่า เป็นของบริโภคด้วยเหตุ ๓ ประการนี้แล.....”เนื้อ ไม่บริสุทธิ์ทั้ง ๓ อย่างได้แก่ (๑) เนื้อที่ได้ยิน หมายความว่า ภิกษุได้ยินชาวบ้านเขาพูดกันว่าจะมีการฆ่าสัตว์ใดก็ตาม เพื่อนำมาปรุงเป็นอาหารถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ (๒) เนื้อที่ได้เห็น หมายถึงสัตว์ใดก็ตามที่ภิกษุสงฆ์ได้เห็นว่าเขามาเพื่อนำมาเป็นอาหารถวาย (๓) เนื้อที่ตนรังเกียจ หมายถึงเนื้อที่ภิกษุสงฆ์รังเกียจ ด้วยเหตุผล ๒ ประการข้างต้น รวมทั้งสัตว์ใดก็ตามที่ตนได้เฝ้าฆ่าไว้แล้วว่าจะไม่ฉนเนื้อสัตว์ชนิดนั้นเนื้อสัตว์ทั้ง ๓ อย่างนี้ ไม่ได้กำหนดจากชนิดของเนื้อสัตว์ แต่กำหนดจากพฤติกรรมและเจตนาในการฆ่า เพื่อนำมาปรุงเป็นอาหารถวาย หากภิกษุสงฆ์ฉน ถือว่าละเมิดโดยตั้งใจ ก็ต้องอาบัติตามกฎระเบียบวินัยสงฆ์จากรื่องราวอาหารต้องห้ามทั้งหลายของภิกษุสงฆ์ จึงเกิดสุภายิตในภายหลังว่า “ ตักบาตรอย่าถามพระ “ เนื่องจากยังมีกฎหมายห้ามภิกษุสงฆ์เรียกร้องขอให้ฆราวาสปรุงอาหารอย่างที่ท่านต้องการให้ฉันด้วย

นอกจากนี้พุทธศาสนาเถรวาทมีทรรศนะว่า โลกทั้งหมดไม่ใช่สิ่งที่ตั้งอยู่อย่างถาวร แต่มีการเกิดขึ้น เปลี่ยนแปลงและแตกสลายไปในที่สุดแล้วก็มีที่ตั้งขึ้นใหม่อีก สัตว์ทั้งหลายและสิ่งทั้งหลายที่อยู่ในโลกก็เป็นเช่นเดียวกัน คือ ไม่ได้ตั้งอยู่ถาวร ไม่มีสิ่งใดในโลกหรือในจักรวาลเป็นสิ่งที่ถาวรตั้งอยู่เป็นนิรันดร์ แต่อาจจะแตกต่างกันตรงที่กาลเวลามาน้อยต่างกัน บางสิ่งอาจตั้งอยู่ไม่นาน เช่น ยุงมีวงจรชีวิตนาน ๗ วัน มนุษย์มีวงจรชีวิต ๘๐ ปี ส่วนอายุของโลกนั้นใช้เวลายาวนานมาก หากแก่การกำหนดนับ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทใช้คำว่า “กัปป์”^{๑๖} เป็นเวลากำหนดนับอายุของจักรวาล

๒.๔.๓ สื่อธรรมชาติเกี่ยวกับบุคคล

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการศึกษาธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ ธรรมชาติที่เกิดจาก ปัญจขันธ์ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือ รูป กับ นาม รูปแห่งกายนี้เกิดจากองค์ประกอบสำคัญ ๔ ชนิด มารวมตัวกันปรากฏเป็นรูปกายขึ้น^{๑๗}

^{๑๖}กัปป์ หมายถึง กาลเวลา สัมพันธ์กับทุกสิ่งในจักรวาล แบ่งเป็น ๔ ประเภท ได้แก่ อายุกัปป์ อันตรกัปป์ อสงไขยกัปป์ และมหากัปป์

^{๑๗}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๖๑/๓๕๘-๓๕๙.

ในมัชฌิมนิกาย มุลปิณณาสกั พระพุทธเจ้าตรัสถึงการที่มนุษย์ได้ก่อกำเนิดขึ้นในครรภ์มารดา มีองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ บิดามารดา ต้องอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และต้องมีสัตว์มาเกิด^{๑๘} คือการปฏิสนธิ มีการตั้งครรภ์ ให้กำเนิดบุตรและมารดาเลี้ยงดูบุตรด้วยน้ำนม

ในอินทกสูตร ยักขสังยุต พระพุทธองค์ตรัสถึง กำเนิดมนุษย์ว่ารูปนี้เป็นกลละ^{๑๙} ก่อนจากกลละเกิดเป็นอัพพุทะ จากอพพุทะเกิดเป็นเปลี (ชิ้นเนื้อเล็ก) จากเปลีเกิดเป็นฉนะ (เป็นก้อน) จากฉนะเกิดเป็นปุม ๕ ปุม ต่อจากนั้น ผม ขนและเล็บ จึงเกิดขึ้น มารดาของสัตว์ที่ผู้อยู่ในครรภ์นั้นบริโภคข้าวน้ำโภชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดานั้นก็ยังอรรถาพาให้เป็นไปในครรภ์มารดาด้วยข้าวน้ำโภชนาหารอย่างนั้น^{๒๐}

จากพุทธคำรัสดังกล่าวแสดงถึงการกำเนิดและการพัฒนาการของทารกที่สำคัญ ๖ ขั้นตอน กล่าวคือเมื่อถือกำเนิดใน “ชลาพุชะ” คือเกิดในครรภ์มารดาภายหลังการปฏิสนธิในครรภ์มารดาแล้ว ในขั้นตอนแรกทารกจะได้รับการพัฒนาเป็นรูปที่ละเอียดมีลักษณะกลมใส ขนาดเท่าหยดน้ำมันที่ติดอยู่บนขนแกะซึ่งเหลือจากการสะบัด ๓ ครั้ง เรียกว่า กลละ ขั้นตอนที่สอง ทารกจะได้รับการพัฒนาเป็นรูปละเอียดที่เกิดจากกลละไป ๑ มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ มีลักษณะเหมือนดินุกเหลว เรียกว่า อัพพุทะ ขั้นตอนที่สามทารกจะได้รับการพัฒนาเป็นชิ้นเนื้อขนาดเล็กที่เรียกว่า เปลี ขั้นตอนที่สี่ทารกจะได้รับการพัฒนาเป็นก้อนเนื้อขึ้น เรียกว่า ฉนะ และขั้นตอนที่ห้าในช่วงสัปดาห์ที่ ๕ ทารกจะได้รับการพัฒนาเกิดเป็นปุม ๕ ปุม คือ แขน ๒ ขา ๒ ศรีษะ ๑ เรียกว่าปุม ๕ ปุม ขั้นตอนที่หกทารกพัฒนาอวัยวะเพิ่มขึ้นคือ ผม ขน เล็บและอวัยวะอื่นให้สมบูรณ์ ระหว่างที่ทารกอาศัยอยู่ในครรภ์ได้รับอาหารเพื่อไปพัฒนาการเจริญเติบโตตามลำดับทั้ง ๖ ขั้นตอนและพัฒนาอวัยวะให้สมบูรณ์ระหว่างอยู่ในครรภ์มารดาจากการบริโภคอาหารของมารดา อาหารที่มารดาบริโภคในระหว่างตั้งครรภ์จึงส่งผลต่อพัฒนาการของทารกในครรภ์โดยตรง ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายว่าสัตว์ในโลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู แต่คันธัพพะ^{๒๑} ก็ปรากฏ เมื่อนั้นเพราะปัจจัย ๓ ประการ ประชุมพร้อมกันอย่างนี้ การถือกำเนิดในครรภ์จึงมี มารดาช่วยรักษาทารกในครรภ์นั้น ๙ เดือนบ้าง ๑๐ เดือนบ้าง จึงคลอดทารกผู้เป็นภาระหนักนั้นด้วยความกังวลใจมาก และเลี้ยงทารกผู้เป็นภาระหนักนั้นซึ่งเกิดแล้วด้วยโลหิตของตนด้วยความห่วงใยมาก นำนม

^{๑๘}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๓.

^{๑๙}กลละ หมายถึงรูปละเอียดมีลักษณะกลมใส ขนาดเท่าหยดน้ำมันที่ติดอยู่บนขนแกะซึ่งเหลือจากการสะบัด ๓ ครั้ง (ถ.ศ.อ.(บาลี)๑/๒๓๕/๒๘๔, ถ.ศ.ฎีกา.(บาลี)๑/๒๓๕/๒๓๖.)

^{๒๐}ถ.ศ. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๓-๓๓๘.

^{๒๑}คันธัพพะ ในที่นี้หมายถึง สัตว์ผู้ที่มาเกิดในครรภ์นั้น (ปฏิสนธิวิญญูณ) (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๔๐๘/๒๑๘)

ของมารดานับเป็นโลหิตใน อริยวินัย กุมารนั้นอาศัยความเจริญและความเติบโตแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ย่อมเล่นด้วยเครื่องเล่นสำหรับกุมาร คือ โถเล็ก ๆ ตีไม้หึ่ง หกคะเมน เล่นกังหัน ดวงทราย รถเล็ก ธนูเล็ก^{๒๒} เมื่อทารกเจริญเติบโตในครรภ์มารดาครบกำหนดคลอด รวมเวลาเริ่มปฏิสนธิจนมีอายุครบ ๓๒ กิณเวลา ๔๒ สัปดาห์ คิดได้ ๙ เดือน ๒๔ วัน จึงคลอดจากครรภ์มารดา เมื่อคลอดออกมาต้องอาศัยน้ำนมมารดาและอาหารเจริญเติบโตผ่านวัยต่างๆ

นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญอีกประการที่มีปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนา คือ ธรณีสถูปหรือแผ่นดินจุล ในคัมภีร์มิลินทปัญหา ได้กล่าวถึง บุคคลที่ถูกแผ่นดินสถูปไว้ ๕ คนได้แก่^{๒๓} (๑) นางจิณฺจมาณวีกา สาเหตุที่ถูกธรณีสถูปเพราะโทษใส่ร้ายพระพุทธเจ้าด้วยเรื่องไม่จริง^{๒๔} (๒) พระเจ้าสุปปพุทธะ สาเหตุที่ถูกธรณีสถูปเพราะปิดทางโคจรพระพุทธเจ้า เนื่องจาก ผูกอาฆาตพระผู้มีพระภาคด้วยเหตุผล ๒ ประการนี้ คือ พระสมณโคดมนี้ทิ้งลูกสาวของเราออกบวชประการ ๑ ให้ลูกชายของเราบวชแล้วตั้งอยู่ในฐานะแห่งผู้มีเวรต่อลูกชายประการ ๑ โดยพระผู้มีพระภาคทรงตรัสกับพระอรหันต์ว่า " เจ้าสุปปพุทธะไม่ให้ทางแก่พระพุทธเจ้าผู้เช่นเรา ทำกรรมหนักแล้ว, ในวันที่ ๑ แต่วันนี้ ท้าวเธอจักเข้าไปสู่แผ่นดิน (ธรณีสถูป) ณ ที่ใกล้เชิงบันได ในภายใต้ปราสาท" (๓) พระเทวทัต สาเหตุที่ถูกธรณีสถูป คือ ทำสังฆเภท (๔) นันทยักษ์ สาเหตุที่ถูกธรณีสถูป เพราะศีลวิยะพระสารีบุตรเถระ (๕) นันทมานพ ถูกธรณีสถูปสาเหตุ เพราะประทุษร้ายข่มขืนพระอุบลวรรณาเถรี^{๒๕} ธรณีสถูปในพระพุทธศาสนา มีประเด็นที่น่าสนใจและข้อสังเกตหลายประการ คือ

(๑) บุคคลที่ถูกธรณีสถูปทั้ง ๕ คน กระทำความผิดต่อพระอริยบุคคลผู้บรรลุนิพพานแล้วทั้งสิ้นเป็นการแสดงถึงทัศนคติและความเชื่อของพระพุทธศาสนาประการหนึ่งว่า ผู้ที่กระทำความกรรมล่วงเกินพระอรหันต์ทั้งหลายย่อมได้รับผลหรือโทษอันหนัก โดยเฉพาะบุคคลผู้มีเจตนาดังเช่น บุคคลทั้ง ๕ ท่านดังกล่าว

(๒) บุคคลที่ถูกธรณีสถูปทั้ง ๕ ท่านนั้น มีครบเกือบทุกชั้นวรรณะ ทั้งภิกษุ กษัตริย์ ผู้หญิง ผู้ชาย ยักษ์ผู้มีฤทธิ์ เป็นการแสดงถึงทัศนคติความเชื่อเรื่องกรรมอย่างชัดเจน คือผู้กระทำความกรรมข่มขืนเป็นเจ้าของกรรมอย่างชัดเจน ดังเช่นบุคคลทั้ง ๕ ที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงกรรมที่เกิดขึ้นจากการกระทำของตนต่อพระอรหันต์ทั้งหลายได้

^{๒๒}ม.ม.ญ.(ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๔.

^{๒๓}มิลินท.(ไทย) ๑/๑๕.

^{๒๔}พ.ร.อ.(ไทย) ๖/๗๔-๘๑.

^{๒๕}พ.ร.อ.(ไทย) ๓/๒๑๕-๒๑๖.

(๓) ระยะเวลา และสถานที่เกิดเหตุการณ์ของบุคคลทั้ง ๕ ที่ถูกรณีสืบแตกต่างกันออกไป เช่น นันทยักษ เมื่อตีศีรษะพระสารีบุตรเถระ แล้วก็ถูกรณีสืบทัน ดังปรากฏ ยักขพาหารสูตร กล่าวว่า “... ครั้นนั้น ยักขนั้นไม่เชื่อยักขผู้เป็นสหาย จึงได้ตีศีรษะท่านพระสารีบุตรเถระ... ทันใดนั้นเอง ยักขนั้นก็ร้องว่าโอย ร้อนเหลือเกิน แล้วก็ล้มตกลไปสู่มหานรก ณ ที่นั้นเอง” นางจิณฺจมาณวิกา ถูกรณีสืบในเวลานางล่วงคลองพระเนตรของพระผู้มีพระภาคไป นันทมานพ ได้รับผลกระทบ เมื่อประทุษร้ายข่มขืนพระนางอุบลวรรณาเถรีแล้ว หนีไปจึงถูกรณีสืบ ไม่ได้ระบุระยะเวลาชัดเจนว่าช้าหรือเร็วขนาดไหน ส่วนพระสุปปพุทธะ ใช้เวลา ๖ วัน ตามพุทธดำรัสที่ตรัสกับ พระอานนท์และระบุดานที่ชัดเจนคือ ที่ใกล้เชิงบันไดภายใต้ปราสาท ส่วนพระเทวทัต เป็นไข้ถึง ๕ เดือน, ในกาลสุดท้าย^{๒๖} ก่อนที่จะถูกรณีสืบที่ริมฝั่งสระโบกขรณีใกล้พระเชตะวัน

(๔) พฤติกรรมที่แสดงออกของบุคคลทั้ง ๕ แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ พฤติกรรมที่แสดงออกทางกายอย่างชัดเจนก็คือ พระสุปปพุทธะ แสดงพฤติกรรมนั่งปิดทางโคจรพระพุทธเจ้า นันทมานพ แสดงพฤติกรรมทางกายโดยใช้กำลังกายประทุษร้ายพระอุบลวรรณาเถรีนันทยักษก็แสดงพฤติกรรมทางกายอย่างชัดเจนด้วยการตีศีรษะพระสารีบุตร ส่วนนางจิณฺจมาณวิกา แสดงพฤติกรรมทางวาจาอย่างชัดเจน พระเทวทัตเจตนาขู่ข่มให้สงฆ์แตกแยกจัดเป็นการกระทำทางวาจาเช่นกัน แต่ทั้ง ๕ ท่าน ล้วนมีเจตนาที่จะแสดงพฤติกรรมทั้งสิ้นเพียงแต่แสดงออกทางกายหรือวาจาเท่านั้น เรื่องรณีสืบน่าจะสะท้อนแนวความเชื่อเรื่องของการทำกรรมชั่ว ต่อ พระอริยบุคคลเบื้องสูงอันได้แก่พระอรหันต์ แม้แผ่นดินก็ไม่สามารถรองรับบุคคลผู้นั้นไว้ได้ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นวรรณะใด หรือแม้แต่ผู้มีฤทธิ์

สรุปได้ว่าบุคคลเป็นสื่อในการเผยแผ่พุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าพระสงฆ์ไทยได้ใช้สื่อโดยนำเอาตัวบุคคลมาเป็นตัวอย่างในการสอนธรรม ตั้งแต่เกิดจนตาย ซึ่งจะช่วยส่งเสริมการเผยแผ่พุทธศาสนาจากเรื่องราวที่ปรากฏในชาดก เป็นต้น ซึ่งหลักคำสอนในเรื่องบุคคลนี้ทำให้เข้าใจกระบวนการทางธรรมชาติของมนุษย์ได้

๒.๔.๔ สื่อธรรมชาติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญกับ กระบวนการเกิดและธรรมชาติ การตั้งอยู่และการดำเนินไปของธรรมชาติ และสาเหตุที่จะทำให้ดินเสื่อมสลายหรือพินาศไป ดังเช่นความสัมพันธ์ของดินกับมนุษย์และประโยชน์ที่ได้รับจากดิน เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ศึกษาธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต “ ที่เกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลางและ

^{๒๖} พ.ร.บ.(ไทย) ๑/๑๕๕.

แตกสลายในที่สุด พระพุทธศาสนาแสดง “ความจริง ๔ ประการ ของสิ่งมีชีวิตแม้สิ่งไม่มีชีวิตก็เป็นทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับทุกข์และหนทางนำไปสู่ความดับทุกข์”^{๒๖}

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในอังคุตตรนิกาย สตตกนิบาตว่า “พื้นดินตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ”^{๒๗} ข้อความนี้พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์เมื่อครั้งพุทธกาล และมีสิ่งที่วิชาอุตุนิยมวิทยากล่าวไว้มีนัยใกล้เคียงกัน คือ “มีการแบ่งบรรยากาศเป็นชั้นๆ บรรยากาศชั้นต่ำสุด คือ โทรโพสเฟียร์ (Troposphere)” ซึ่งมีความสำคัญต่อมนุษย์มาก เป็นชั้นที่มีการเปลี่ยนแปลงของอากาศ เกิดขึ้น เช่นมีฝนละออง ไอน้ำ อยู่ทั่วไป มีเมฆฝน พายุ ฟ้าคะนอง เมื่อพื้นบรรยากาศ โทรโพสเฟียร์ขึ้นไป เบื้องบนก็มีเทหวัตถุอื่นๆ ที่อยู่ในลักษณะหมุนเวียนมีการโคจรอย่างสม่ำเสมอ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “พระจันทร์ พระอาทิตย์ ย่อมหมุนเวียนสม่ำเสมอ กัน หมู่ดาว นักษัตริย์ย่อมหมุนเวียนสม่ำเสมอ คีณและวันก็ย่อมหมุนเวียนสม่ำเสมอ เดือนหนึ่งและถึงเดือนก็ย่อมหมุนเวียนสม่ำเสมอ”^{๒๘} ซึ่งการโคจรของเทหวัตถุดังกล่าวนี้เป็นประโยชน์ในการกำหนดเวลาทั้งแบบสากลที่ใช้กันทั่วไปในปัจจุบันนี้และแบบสุริยคติ จันทรคติ ที่ใช้ในทางโหราศาสตร์

กัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้อธิบายถึงเรื่องจักรวาลที่มีความแตกต่างไปจากศาสตร์สมัยใหม่ กล่าวคือ ในจักรวาลมีแผ่นดินหนาประมาณ ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ แผ่นดินนั้นมีน้ำตั้งอยู่บนลมรองรับไว้ด้วยความหนาประมาณ ๔๘๐,๐๐๐ โยชน์ มีลมดันขึ้นสู่ภวอากาศรองไว้ โดยความหนาประมาณ ๘๖๐,๐๐๐ โยชน์ ... มีภูเขาสีเนรุ เป็นภูเขาที่สูงที่สุด หยั่งลง ในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สงขึ้นไปก็เท่ากันนั้น ... ภูเขาจักรวาล หยั่งลงไป ในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงขึ้นไปก็เท่ากันนั้น ภูเขาจักรวาลนี้ ตั้งล้อมโลกธาตุทั้งหมดนั้นไว้ ในโลกธาตุนั้น วงกลมแห่งพระจันทร์ ๔๘ โยชน์ วงกลมแห่งพระอาทิตย์ ๕๐ โยชน์ ภพดาวดึงส์ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ ภพอสูร อเวจีมหานรก และชมพูทวีปเหมือนกัน อปรโคยานทวีป ๗,๐๐๐ โยชน์ ปุพพิทธทวีปเหมือนกัน อุตตรกุรุทวีป ๘๐,๐๐๐ โยชน์ ๔๘ ทำให้เห็นภาพของจักรวาลมีลักษณะแบนราบเรียงซ้อนกันเป็นชั้น คือ ชั้นแรกเป็นพื้นดินอยู่บนสุด ชั้นที่สองเป็นชั้นของพื้นน้ำที่รองรับพื้นดินไว้ ชั้นที่สามเป็นชั้นของลมที่รองรับน้ำและดินเอาไว้ และชั้นที่สี่เป็นชั้นของอากาศหรือชั้นของบรรยากาศที่รองรับ ลม น้ำ และพื้นดินเอาไว้ โดยมีภูเขาจักรวาลตั้งล้อมเป็นวงกลมมีภูเขาสีเนรุเป็นศูนย์กลาง หยั่งผ่านพื้นดินลึกลงไปถึงพื้นน้ำ ถึง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ มีพระจันทร์ มีพระอาทิตย์ มีสวรรค์และนรก ซ้อนกันเป็นชั้น”^{๒๙}

^{๒๖} ฐ.ป. (ไทย) ๓๑/๘/๔๒๗-๔๓๓.

^{๒๗} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๐/๓๓๓.

^{๒๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๐/๑๑๔-๑๑๕.

^{๒๙} วิสุทธิ. (ไทย) ๓๕๖-๓๕๘.

สมัยหนึ่งล่วงมาช้านาน โลกนี้เสื่อม เมื่อโลกกำลังเสื่อม เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดที่พรหมโลกชั้นอาภัสสระ นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิติเป็นภักษา มีรัศมีชานออกจากร่างกายเที่ยวสัตว์จรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน โลกนี้เจริญขึ้น เมื่อโลกเจริญขึ้นเหล่าสัตว์ส่วนมากจุติจากพรหมโลกชั้นอาภัสสระมาเป็นอย่างนี้ นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิติเป็นภักษา มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เที่ยวสัตว์จรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน^{๓๑}

สมัยนั้น ทั้งทั้งจักรวาลนี้แหละเป็นน้ำ ทั้งนั้นมีคมนอนธการ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายยังไม่ปรากฏ กลางคืน กลางวันยังไม่ปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือน ฤดูและปี ก็ยังไม่ปรากฏ หลิงชายก็ยังไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายปรากฏชื่อแต่เพียงว่า “สัตว์” เท่านั้น ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน เกิดวันดินลอยอยู่บนน้ำ ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้น จุมน้ำที่บุคคลเที่ยวให้แห้งแล้วทำให้เย็นสนิทจับเป็นฝายอยู่ข้างบน วันดินนั้น สมบูรณ์ด้วยสี่ สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมีนซึ่งปราศจากโทษ ต่อมา สัตว์ผู้หนึ่งมีนิสัยโลก กล่าวหาว่า “ท่านผู้เจริญสิ่งนี้จะเป็นเช่นไร” แล้วใช้นิ้วชี้วันดินขึ้นมาลื้มดู เมื่อเขาใช้นิ้วชี้วันดินขึ้นมาลื้มดูอยู่ รสวันดินได้แผ่ชานไป เขาจึงเกิดความอยากในรส แม้สัตว์เหล่านั้นก็พากันถือแบบอย่างสัตว์นั้น จึงใช้นิ้วชี้วันดินขึ้นมาลื้มดู เมื่อสัตว์เหล่านั้นใช้นิ้วชี้วันดินขึ้นมาลื้มดูอยู่ รสวันดินเข้าแผ่ชานไป และสัตว์เหล่านั้นก็เกิดความอยากในรสขึ้นเช่นเดียวกัน ต่อมาสัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือปั้นวันดินให้เป็นคำๆ เพื่อบริโภค เมื่อใดสัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือปั้นวันดิน ให้เป็นคำๆ เพื่อบริโภค เมื่อนั้น รัศมีที่ชานออกจากร่างกายของสัตว์เหล่านั้นก็หายไป เมื่อรัศมีที่ชานออกจากร่างกายหายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ เมื่อดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ปรากฏ ดวงดาว นักษัตรทั้งหลายก็ปรากฏ เมื่อดวงดาวนักษัตรทั้งหลายปรากฏ กลางคืน กลางวันก็ปรากฏ เมื่อเดือนหนึ่ง ครึ่งเดือนปรากฏ ฤดูและปี ก็ปรากฏ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น โลกนี้จึงได้กลับฟื้นขึ้นมาอีก

ครั้นต่อมา สัตว์เหล่านั้นบริโภควันดิน มีวันดินเป็นภักษา มีวันดินเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เมื่อบริโภควันดิน มีวันดินเป็นภักษา มีวันดินเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกัน สัตว์บางพวก มีผิวพรรณงาม บางพวกมีผิวพรรณทราม สัตว์เหล่าใดมีผิวพรรณงามสัตว์เหล่านั้นก็ดูหมิ่นสัตว์ที่มีผิวพรรณทรามว่า “พวกเรามีผิวพรรณงามกว่าสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นมีผิวพรรณทรามกว่าเรา” เมื่อสัตว์

^{๓๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๕/๘๘-๘๙.

เหล่านั้นเกิดมีมานะถือตัว เพราะการดูหมิ่นเรื่องผิวพรรณเป็นปัจจัย จ้วงนินทิงหายไปเมื่อจ้วงนินทิงหายไป สัตว์เหล่านั้นจึงประชุมกัน ครั้นแล้วต่างก็พากันโหยหา แม้ทุกวันนี้ก็เหมือนกัน^{๓๒}

สรุปได้ว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเรื่องการกำเนิดดินในสิ่งมีชีวิต เริ่มต้นจากการที่สัตว์จุติมาจากชั้น อาภัสสรพรหม มาสู่โลก ในระยะแรกสัตว์เหล่านั้นมีกายละเอียด และประณีต มีรัศมีในตัวเอง แต่มีความยินดี ความพอใจในจ้วงนินทา กายก็หยาบกระด้าง ผิวพรรณก็เริ่มมีความหมองคล้ำ แตกต่างกันไป จากข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าสัตว์เหล่านั้นเริ่มยินดีในวัตถุ พยายามในวัตถุ กิเลสก็เกิดขึ้น ความหยาบกระด้างในร่างกายและจิตใจก็เกิดขึ้นในตัวสัตว์เหล่านั้นด้วย พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงกำเนิดของสิ่งมีชีวิตและ ไม่มีชีวิตมีความสัมพันธ์กัน โดยที่สิ่งมีชีวิตอาศัยดินเป็นอาหาร โดยมีรายละเอียดว่า จ้วงนินทาเกิดขึ้นก่อน สะเก็ดดินเกิดขึ้นในเวลาต่อมา และวิวัฒนาการเป็นเครื่องดินในเวลาต่อมานั่นเอง

๒.๕ ตัวอย่างพุทธสาวกกับการใช้สื่อธรรมชาติ

พุทธสาวกของพระพุทธเจ้าที่ได้นำสื่อธรรมชาติในการสอนและเผยแผ่พุทธศาสนา มีดังต่อไปนี้

๑. พระอัสสชิเถระ^{๓๓}

ช่วงเวลาที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณและสั่งสอนธรรมได้ ๑ พรรษาตอนนั้นพระองค์ได้สั่งสอนจำสามารถทำให้สาวกที่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ถึง ๖๐ รูป และทรงส่งพระสาวกชุดนั้นไปประกาศศาสนา ซึ่งบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลายเหล่านั้น มีพระอัสสชิซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดาพระปัจจุวัคคีย์รวมอยู่ด้วย ท่านเป็นพระสาวกรูปหนึ่งที่ไม่ได้เน้นเรื่องการพูดแต่เน้นในเรื่องของการสำรวม โดยทำให้ดูเป็นตัวอย่าง จนได้บุคลาครที่มีคุณภาพถึง ๒ คน คือพระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลานะซึ่งเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาและเบื้องซ้ายต่อมา ดังมีเรื่องตัวอย่างต่อไปนี้ เช้าวันหนึ่ง พระอัสสชิได้ออกไปบิณฑบาต ณ กรุงราชคฤห์ ระหว่างทางอุปติสสปริพาชกเดินทางกลับมาจากสำนักสัทธชัยปริพาชก พอพบพระเถระเข้าก็เกิดศรัทธาเลื่อมใส เพราะท่านเดินด้วยอาการสำรวมอินทรีย์เหลียวซ้ายแลขวาวอย่างระมัดระวัง คือ การก้าวไป การถอยกลับ

^{๓๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๒/๕๐

^{๓๓}พระมหาสุชญา โรจนญาโณ, "การศึกษบทบาทของพระมหาโมคคัลลานะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๐, หน้า ๑๗ – ๑๘.

การแลดู การเหยียดยศ การคู่ และการเหยียดแขน นำเลื่อมใส มินัยน์ตาทอดลงต่ำสมบูรณ์ด้วยอิริยาบถ^{๓๔}

อุปติสสปริพาชกคิดว่า “นักบวชแบบนี้เราไม่เคยเห็นมาก่อน คงจะเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ที่มีอยู่ในโลกนี้” และอยากทราบว่าใครเป็นศาสดาของท่าน แต่เห็นว่าไม่ใช่เวลาที่จะถาม จึงได้เดินติดตามไปข้างหลัง เมื่อพระอัสสชิบิณฑบาตเสร็จแล้วเตรียมจะฉันภัตตาหารจึงเข้าไปอุปัฏฐากและได้สนทนาปราศรัยกับพระอัสสชิอย่างอ่อนน้อม “อินทรีย์ของท่านช่วงฟ่องใส ผิวพรรณผุดผ่อง ท่านบวชอุทิศใจใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร ? ” พระอัสสชิ ตอบว่า “มีท่านพระมหาสมณะผู้เป็นศาสดาบุตร เสด็จออกผนวชจากสากยตระกูลเราบวชอุทิศเฉพาะพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น พระพุทธเจ้าพระองค์ นั้นเป็นศาสดาของเรา และเราชอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น” อุปติสสปริพาชก “ก็พระศาสดาของท่านตรัสอย่างไร สอนอย่างไร”

พระอัสสชิ “ ท่าน เราเป็นผู้บวชใหม่ บวชไม่นาน เพิ่งเข้ามาสู่ธรรมวินัยนี้ไม่สามารถแสดงธรรมแก่ท่านโดยพิสดารได้ แต่จกกล่าวแต่ใจความโดยย่อแก่ท่าน” อุปติสสปริพาชก “เอาเถอะ ผู้มีอายุ จะน้อยหรือมากก็ตาม จกกล่าวแต่ใจความแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าต้องการแต่ใจความอย่างเดียวเท่านั้น ท่านจะทำพญานะให้มากไปทำไม” พระอัสสชิ “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุพระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้นและความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้” หลังจากกพระอัสสชิกล่าวจบอุปติสสะก็ได้ดวงตาเห็นธรรมว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา” และได้ถามถึงพระพุทธรูปที่ท่านว่าพระพุทธรูปประทับอยู่ที่วัดเวฬุวันมหาวิหาร จึงตามไปส่งพระเถระ แล้วมุ่งหน้าไปสู่สำนักของปริพาชกเพื่อลาอาจารย์สญชัย จากเรื่องนี้จัดได้ว่า วิธีการเผยแผ่ของพระอัสสชิท่านใช้วิธีการสื่อสารทางการสำรวจเพื่อสร้างศรัทธาให้เกิดแก่ผู้พบเห็น ไม่จำเป็นต้องพูดอย่างเดียว แต่อาศัยกริยาอาการแสดงออกเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และได้ผลดีเกิดผลอีกด้วย

๒. พระสารีบุตร

ท่านพระสารีบุตรก็เป็นมหาสาวกูปหนึ่งที่ได้โดดเด่นในเรื่องของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ยกตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน ดังต่อไปนี้ หลังจากอุปติสสปริพาชก ได้ดวงตาเห็นธรรมหลังจากได้ฟังพระอัสสชิแล้ว ก็เดินทางไปบอกข่าวสารแก่เพื่อนรักของตน คือ โกณฑัญญะ โดยกล่าวธรรมที่พระอัสสชิแสดงให้ฟังทำให้เพื่อนได้ดวงตาเห็นธรรมเช่นกัน ถือว่าท่านก็เป็นกัลยาณมิตรที่ดีที่ทำตามสัญญา ต่อมาท่านก็ได้พาบริวารและเพื่อน ได้ไปบวชในสำนักของ

^{๓๔}วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐ /๗๒.

พระพุทธเจ้าพร้อมกับบริวาร หลังจากที่ท่านบวชจนได้บรรลุพระอรหันต์แล้ว ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาวิธีการเผยแผ่ธรรมะของพระสารีบุตร ใช้วิธีการเดียวกับพระพุทธเจ้า คือการเริ่มต้นสนทนาเป็นจุดสำคัญ การเริ่มต้นที่ดีในการเผยแผ่จะให้ผลสำเร็จดีเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังสร้างบรรยากาศให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลินไม่ตึงเครียด ไม่เกิดความอึดอัดใจแก่ผู้รับสารหรือผู้ฟังเป็นสำคัญ อนึ่งการเผยแผ่ได้มุ่งไปที่เนื้อสาระให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่นำมาเผยแผ่ ไม่กระทบทั้งตนและผู้อื่น ไม่ยกตนข่มท่าน ไม่เสียดสีใคร ๆ ใช้ภาษาที่นุ่มนวล สละสลวย ไม่หยาบคายชวนให้สบายใจ ตั้งใจสอนหรือเผยแผ่โดยเคารพ พระสารีบุตรให้ลีลาในการสอน ๔ อย่าง คือ (๑) สันทัสสนา อธิบายความชัดเจนแจ่มแจ้ง (๒) สมาทปนา จูงใจให้เห็นจริงชวนคล้อยตามยอมรับและนำไปปฏิบัติ (๓) สมุตเตชนา การเร้าใจให้เกิดความแกล้วกล้า เกิดกำลังใจ ไม่ท้อต่อปัญหา (๔) สัมปหังสนา การขโลมใจให้เกิดความร่าเริงเบิกบานใจ เปี่ยมด้วยความหวังดังตัวอย่างของการเผยแผ่ มีดังต่อไปนี้

ครั้งหนึ่งคฤหบดีชื่อนกุลบิดา เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทราบถึงวิธีที่ทำให้เกิดสุข พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงกายอันกระสับกระส่าย เหมือนฟองไขอันมีผิวหนังหุ้มเอาไว้คฤหบดีชื่นชมยินดีกับพุทธภาษิต แล้วทูลลาพระพุทธรองค์มุ่งหน้าสู่ที่อยู่ของพระสารีบุตร ได้ไปขอให้ท่านสอนธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข พระสารีบุตรเถระ กล่าวว่าดูก่อนคฤหบดี ผู้ที่มีกายอ่อนเพลีย กระสับกระส่ายเพราะไม่ฉลาดในธรรมของท่านสัตนุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในสัปปุริสธรรม ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตน ย่อมเห็นตนมีรูปย่อมเห็นรูปในตน ย่อมเห็นตนในรูป เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า “เราเป็นรูปรูปเป็นของเรา” เมื่อเขาตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นอย่างนี้ รูปย่อมแปรปรวนไปเป็นอย่างอื่นเพราะรูปแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้น ฯลฯ ย่อมเห็นวิญญูณโดยความเป็นตน ย่อมเห็นตนมีวิญญูณ ย่อมเห็นวิญญูณในตน ย่อมเห็น ตนในวิญญูณ เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า “เราเป็นวิญญูณวิญญูณเป็นของเรา” เมื่อเขาตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นอย่างนี้ วิญญูณย่อมแปรปรวนแปรไปอย่างอื่น เพราะวิญญูณแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส จึงเกิดขึ้น ดังนี้^{๓๕} ท่านอธิบายให้คฤหบดีฟังจนเกิดความเลื่อมใสยิ่งขึ้น ชื่นชมและประทับใจในตัวท่านพระสารีบุตร ในเรื่องของลีลาการสอน เพราะจะเห็นได้ว่าท่านได้รับคำชมเชยจากพระพุทธเจ้าว่ามีปัญญาที่ละเอียดอ่อน สามารถนับเม็ดฝนที่ตกลงมาจากท้องฟ้าได้ ไม่มีสาวกรูปไหนที่มีปัญญาแตกฉานเหมือนกับท่าน สมกับที่ได้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาอย่างแท้จริง และวิธีการเผยแผ่ของพระสารีบุตร กล่าวโดยสรุปได้ ดังนี้

^{๓๕} พระกิตติศักดิ์ ยโสธร (แก้วเหลา), "การศึกษาทบตาของพระสารีบุตรในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๕, หน้า ๗๑.

(๑) แบบบรรยาย เช่น การบรรยายธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่าด้วยผู้มีธรรม ๖ ประการ เป็นต้น (๒) แบบตอบปัญหา เช่น ตอบปัญหานางปริพาชิกา ชื่อสุจิมุณี (๓) แบบสากัจฉา เช่น สนทนาธรรมที่ควรใส่ใจโดยอุบายแยกคายกับท่านมหาโกณฑัญญะขณะที่ประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน (๔) แบบวางกฎระเบียบ เช่น เมื่อเกิดมีภิกษุทำผิด พระสารีบุตรจะนำเรื่องราวไปกราบทูลพระพุทธเจ้า เพื่อให้บัญญัติพระวินัย

๓. พระมหาโมคคัลลานะ

พระมหาโมคคัลลานะ เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้าที่มีผลงานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างโดดเด่น จึงควรนำเอาผลงานของท่านมาเป็นตัวอย่างในการเป็นรูปแบบในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระมหาสุชาณุ โรจนญาโณ ได้ทำวิจัยเกี่ยวกับบทบาทของพระมหาโมคคัลลานะเถระ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และสรุปได้ว่า ท่านมีผลงานการเผยแผ่อยู่ ๔ ด้าน คือ (๑) การแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท (๒) การแสดงธรรมแก่เทพบุตร เทพธิดา และบุคคลทั่วไป (๓) การเป็นสมณทูตในเทวโลกและยมโลก (๔) การแสดงฤทธิ์ ส่วนวิธีการเผยแผ่นั้น ท่านใช้วิธีการเผยแผ่แบบสนทนา แบบบรรยาย แบบถามตอบปัญหา และแบบการใช้ฤทธิ์ ซึ่งถือว่าแตกต่างไปจากสาวกรูปอื่น ๆ มีตัวอย่างที่ท่านแสดงฤทธิ์โดยใช้เป็นสื่อในการแสดงธรรมในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังนี้

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงตรัสเรียกพระมหาโมคคัลลานะเข้าเฝ้า แล้วตรัสสั่งให้ไปสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย ที่จิตใจฟุ้งซ่าน อวดดี ปากกล้า ขาดสติ อยู่ที่ปราสาทมิลการมารดา พระมหาโมคคัลลานะรับพระพุทธบัญชาแล้วใช้ฤทธิ์ ทำให้ปราสาทสะเทือนหวั่นไหวด้วยหัวแม่เท้า กล่าวคือ เอาปลายนิ้วเท้าเกี่ยวยอดปราสาท ทำให้ปราสาทเอนไปตั้งอยู่ข้างหนึ่ง^{๓๖} ภิกษุทั้งหลายตกใจกลัว จึงไปรวมตัวกัน และได้ฟังธรรมจากพระพุทธ ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้เห็นอุปนิสัยแห่งการบรรลุธรรมของเจ้าลัทธิอัคคิตตะ แล้วจึงส่งพระมหาโมคคัลลานะไปปราบ เมื่อพระมหาเถระไปถึงแล้วท่านก็ได้ใช้ฤทธิ์บันดาลให้ฝนตกและปราบนาถชื่ออหิตตะจนยอมสยบ ให้ประจักษ์แก่สายตาของอัคคิตตะพร้อมกับบริวาร จนคนเหล่านั้นเกิดความยอมรับในความสามารถ

^{๓๖}พระมหาสุชาณุ โรจนญาโณ, "การศึกษามหาบทของพระมหาโมคคัลลานะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา" วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๐, หน้า ๕๔.

มีผลทำให้พุทธบริษัทและบุคคลทั่วไปที่ยังไม่มีความใสให้มีความเลื่อมใสและที่มีความเลื่อมใสอยู่แล้วก็เลื่อมใสมากยิ่งขึ้น ทำให้พระพุทธรศาสนารุ่งเรืองและมั่นคง

๔. พระมหากัสสปเถระ

พระมหากัสสปเป็นพระมหาเถระรูปหนึ่งที่มีความสำคัญมาก ในบรรดาพระสาวกทั้งหลาย ท่านได้รับการไว้วางใจจากพระพุทธองค์โดยสามารถผลัดเปลี่ยนจีวรกับพระพุทธเจ้าได้มีเพียงพระสาวกรูปเดียวเท่านั้นที่สามารถทำอย่างนี้ได้ และท่านได้รับยกย่องว่า “เป็นผู้ทรงธุดงค์” ผลงานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนามีดังนี้

บทบาทของพระมหากัสสปเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาท สรุปไว้ว่า บทบาทการเผยแผ่ของท่านจะเป็นการสนทนาธรรมะบ้าง แสดงธรรมะบ้าง และตอบปัญหาาร่วมกันกับพระสาวกรูปอื่น ๆ หรือแม้กระทั่งอุบาสก อุบาสิกา และบุคคลทั่วไป เช่น สนทนาเรื่องผู้ทำให้ปางามกับพระสารีบุตรแสดงธรรมเรื่องการพยากรณ์พระอรหันต์ผลแก่ภิกษุทั้งหลาย แต่การประกาศศาสนาของท่านก่อนพุทธปรินิพพานนั้น ส่วนใหญ่แล้วตัวท่านจะเน้นในทางปฏิบัติ มากกว่าการแสดงธรรมหรือสนทนาธรรม ถือเอาการปฏิบัติเป็นแบบอย่างของภิกษุ ไม่เน้นการพูด จนได้รับยกย่องว่า “เป็นนักถือธุดงค์เป็นวัตร” หลังจากพุทธปรินิพพาน งานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ท่านทำ คือ การทำสังคายนาครั้งแรก อันเป็นเหตุให้เกิดการมีสังคายนาครั้งอื่น ๆ และพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายก็เพราะมีการสังคายนาขึ้นเอง ท่านได้ทำงานที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ คือ การรักษาและการชำระไว้ซึ่งพุทธพจน์โดยเฉพาะ คือ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงคำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะถือว่าคำสอนเดิมที่พระพุทธองค์ไว้ดีแล้ว จึงไม่มีการถอนสิกขาบทเล็ก ๆ น้อย ๆ จึงเกิดเป็นพระพุทธศาสนาเถรวาทที่สามารถรักษาคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ได้ วิธีการเผยแผ่นั้นพระมหากัสสปเถระ ใช้วิธีการเหมือนกับพระพุทธเจ้าและพระมหาสาวกรูปอื่น ๆ คือเริ่มจากการสนทนาเป็นจุดสำคัญ^{๓๓}

วิธีการสอนในการเผยแผ่ก็คงยึดเอาวิธีการสอนของพระพุทธเจ้ามาเป็นบรรทัดฐานในการเผยแผ่สั่งสอนธรรมะ คือ ชัดเจน ง่ายๆ กล้าหาญ ระวัง ส่วนพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าคือเทคนิคหรือวิธีการในการสอนคน ๔ อย่างได้แก่ ๑, สอนแบบสาธิตจักษ คือ ถามคู่สนทนา ๒, สอนแบบบรรยายให้ฟัง ๓, การตอบปัญหาข้อข้องใจต่างๆ และ ๔, วางกฎระเบียบบังคับกับเทคนิคในการถ่ายทอดความรู้ได้แก่ การนำหลักการและวิธีการสอนต่างๆที่เหมาะสมแก่บุคคล เหตุการณ์

^{๓๓} พระมหาจตุร ญญาวโร (อินทร์รงค์), "การศึกษบทบาทของพระมหากัสสปเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาท", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๕, หน้า ๗๓.

กาลเทศะ มาประกอบการเผยแผ่ เช่น การยกชาดกมาอ้าง การยกข้ออุปมาอุปมัยเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นข้อแตกต่าง การใช้อุปกรณ์เสริมในการสอน เป็นต้น

๕. พระอานนท

พระอานนท เป็นพระสาวกองค์หนึ่งในบรรดาพระสาวกที่มีชื่อเสียง พระอานนทมีความโดดเด่นแตกต่างไปจากพระสาวกรูปอื่น ๆ ในยุคเดียวกัน เช่น เป็นผู้มีรูปร่าง น่ารัก น่าเลื่อมใสใฝ่ต่อการศึกษา ช่างคิด ช่างสังเกต ช่างถาม สุภาพอ่อนโยน รักการประหยัด มีจิตเมตตาอนุเคราะห์ผู้อาวุช และเป็นผู้ที่ได้บรรลุอรหัตผลที่แปลกกว่ารูปอื่น คือ ในระหว่างอิริยาบถทั้ง ๔ พร้อมทั้งได้รับการสรรเสริญจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้มีบุญ สมบูรณ์ด้วยอภิหาร และบารมีธรรม ๑๐ ประการ และได้รับยกย่องในตำแหน่งเอตทัคคะ ๕ ประการ ได้แก่ เป็นพหูสูตร เป็นผู้มั่งคั่งเป็นผู้มีคติ เป็นพุทธอุปัฏฐาก มีบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะวิธีการแสดงธรรม สนทนาธรรม ได้ตอบปัญหาธรรม สามารถทำให้ผู้ฟังเกิดความวาบซึ่งในธรรมนั้นอย่างถูกต้อง และมีบทบาทในการทูลถามเรื่องเกี่ยวกับการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าพระอรหันตสาวก ตลอดจนความแตกต่างแห่งบารมีธรรมที่ทรงสร้างสมอบรมมา เรื่องเกี่ยวกับพระธรรมที่มีความลึกซึ้ง ยากแก่การทำความเข้าใจให้กระจ่างชัด เรื่องเกี่ยวกับพระภิกษุ ภิกษุณีถึงข้อที่ควรประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง ตามพระธรรมวินัย เรื่องเกี่ยวกับอุบาสก อุบาสิกา ผู้ถวายการอุปถัมภ์จะปฏิบัติให้เหมาะสมกับอาชีพการงาน เรื่องที่ควรปฏิบัติต่อบุคคลที่มีได้นับถือพระพุทธศาสนา พอสรุปเป็นข้อ ๆ ดังนี้

- (๑) แสดงธรรมเพื่อระงับความกำหนัดที่รบกวนจิตแก่ภิกษุวิงสะ
- (๒) แสดงธรรมเรื่องบุคคลผู้มีราตรีเจริญแก่ภิกษุทั้งหลาย
- (๓) แสดงธรรมเรื่องสัมมาทิฏฐิแก่ภิกษุเหล่านั้น
- (๔) แสดงธรรมเรื่องกามคุณแก่ภิกษุทั้งหลาย
- (๕) แสดงธรรมเรื่องเครื่องผูกแก่พระกามภุ
- (๖) แสดงธรรมเรื่องพยากรณ์การบรรลุพระอรหันต์แก่ภิกษุทั้งหลาย
- (๗) แสดงธรรมเรื่องการเสวยอายุตนเองแก่ภิกษุทั้งหลาย
- (๘) แสดงธรรมเรื่องที่แคบแก่พระอุทายี
- (๙) แสดงธรรมเรื่องบุคคลผู้ทุศีลแก่ภิกษุทั้งหลาย
- (๑๐) แสดงธรรมเรื่องสิ่งที่ไม่เป็นธรรม ไม่เป็นประโยชน์ สิ่งที่เป็นธรรม เป็นประโยชน์แก่ภิกษุทั้งหลาย
- (๑๑) แสดงธรรมเรื่องสิ่งที่เป็นยอด ๕ ประการกับพระภัททชิ
- (๑๒) แสดงธรรมแก่ภิกษุณี เช่น เรื่องการรู้คุณพิเศษ เรื่องอาพาธ เป็นต้น

(๑๓) แสดงธรรมแก่อุบาสก เช่น เรื่องของการจุติของเทวดาแก้วจุทกเสนาบดี เรื่อง พระเสขะแก่พระเจ้ามโหฬารนามะ เรื่องธรรมอย่างเอกแก่ทสมคฤหบดี ตอบปัญหาธรรมของ พระเจ้าปเสนทิโกศล เรื่องสติปัญฐาน ๔ แก่สิริวิวัฒนคฤหบดี เป็นต้น

(๑๔) แสดงธรรมแก่อุบาสิกา เช่น เรื่องคคิยาภากหน้าแก้วมิสาอุบาสิกา เป็นต้น

(๑๕) แสดงธรรมแก่บุคคลทั่วไป เช่น เรื่องบัญญัติการละราคะ โทสะ และโมหะแก่นันนปะริพาชก เรื่องสวากขาตธรรมแก่คฤหบดีแก่สาวกของอาชีวก เรื่องการไม่ประพฤติพรหมจรรย์และเรื่องการประพฤติพรหมจรรย์ที่ไม่น่าพอใจแก่ปริพาชกทั้งหลาย เป็นต้น หลายเรื่องที่พระอานนท์ใช้เป็นหลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา อย่างที่เห็นชัดเจนคือ เป็นผู้ตอบปัญหาธรรมแก่พระมหากัสสปะในครั้งที่ทำสังคายนาครั้งแรก และได้เป็นผู้ทูลถามปัญหาต่าง ๆ เมื่อพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ เช่น เรื่องเกี่ยวกับพระธรรม มีเรื่องอนิจจังทุกขัง อนัตตา เป็นต้น^{๓๔}

๒.๖ สรุป

สรุปได้ว่ามนุษย์ สัตว์ และพืช จัดเป็นสิ่งมีชีวิตที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติของโลก สำหรับพืชและสัตว์ก็อยู่ภายใต้ของกฎธรรมชาติ เช่น ลักษณะการเจริญเติบโตของพืช การที่ดิน น้ำ ปุ๋ย ช่วยให้ต้นไม้เจริญงอกงามจัดเป็น อุดุนิยาม ส่วนกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ การมีพันธุ์กรรมของสัตว์ การแบ่งเพศ จัดเป็นพืชนิยาม การสืบพันธุ์ของต้นไม้ ส่วนมากเกิดจากละอองเรณูที่ลมพัดพาไปติด หรือ เกิดจากแมลงที่เป็นสื่อในการผสมพันธุ์ระหว่างเกสร ขบวนการเหล่านี้อยู่ในพืชนิยามจากสาระสำคัญดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า สรรพสิ่งในโลกไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ สัตว์ พืช และสิ่งไม่มีชีวิตอื่นๆ ทั้งหมดล้วนตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติที่พระพุทธศาสนายอมรับคือ กฎไตรลักษณ์ หรือ สามัญญลักษณะ คือลักษณะอันเป็นปกติธรรมดาสามัญเสมอเหมือนกันประกอบด้วย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา^{๓๕} อนิจจังคือ ความไม่เที่ยง เพราะมีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวไม่คงที่อยู่ตลอดเวลา ทุกขังคือ ความคงทนอยู่ไม่ได้ ต้องเสื่อมโทรมสลายไปในที่สุด อนัตตาคือความมิใช่ตัวตน ไม่สามารถควบคุมให้อยู่ในอำนาจของเราได้ ทุกสิ่งทั้งปวงจะเกิดขึ้น ดำเนินไปและสิ้นสุดลง เกิดการเปลี่ยนแปลงเรื่อยไปไม่มีวันหยุด ลักษณะทั้ง ๓ ประการ มีอำนาจครอบคลุมไปทั่วทุกสิ่งในโลกและจักรวาล ทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต จะตกอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ทั้งสิ้น ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทสิ่งเดียวที่อยู่เหนือกฎเกณฑ์ธรรมชาติคือ พระนิพพาน บุคคลผู้ปฏิบัติดี

^{๓๔}พระมหาจิตติภัทร อจลธมฺโม, “การศึกษบาทบาทของพระอานนท์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๗, หน้า ๕๖ - ๗๐.

ปฏิบัติชอบตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างถูกต้องก็จะสามารถ บรรลุพระนิพพานซึ่งไม่มี การจุติและปฏิสนธิอีกต่อไป

ดังที่พระองค์ประกาศหลักธรรมแก่เพื่อนมนุษย์โดยไม่คำนึงถึงข้อจำกัดแห่งชาติ เพศ เผ่าพันธุ์ สีผิว วัฒนธรรมประเพณี และวิถีชีวิต เพราะต่างล้วนเป็นผลผลิตมาจากกฎธรรมชาติเดียวกัน ยิ่ง มองให้ลึกซึ้งในชั้นปรมัตถ์สภาวะธรรม ก็ยังพบว่าไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล ไม่มีตัวตน ไม่มีเราเขามีแต่กระแส ธรรมชาติล้วนๆ เท่านั้นที่กำลังไหลไปตามกฎของธรรมชาติ ต่อมาเมื่อมีคนจำนวนมากเข้าใจธรรมะของ พระองค์ บ้างก็อยู่เหี่ยวเรื้อน บ้างก็มาสมัครใจใช้ชีวิตอยู่กับธรรมชาติ ท่ามกลางป่าเขา อันสงบสงบเยือก เย็น เป็นแบบอย่างชีวิตที่บริโภกทรัพยากรธรรมชาติเพียงพอยังชีพ ไม่แต่ต้องส่วนเกินมาตอบสนองกิเลสตัณหาตามรอยบาทของพระศาสดา กลุ่มชนเหล่านี้เรียกว่าพระสงฆ์ เมื่อมาอยู่ร่วมกันมากๆ จะเป็น ต้องมีกฎระเบียบ สำหรับเป็นข้อปฏิบัติร่วมกันของหมู่คณะเรียกว่า ธรรมวินัย ซึ่งบัญญัติเป็นข้อปฏิบัติ ออกมา โดยหลักการมุ่งบำรุงรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้อยู่ในสภาพปกติ